

УДК 378.01:159.9.072.43

DOI: <https://doi.org/10.33989/2075-146x.2020.25.223346>

ОЛЕНА ШОЛОХ

ORCID: 0000-0003-0996-6138

Інститут історії, етнології та правознавства ім. О. М. Лазаревського
Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МОТИВАЦІЇ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ

У статті розглядаються теоретичні підходи до вивчення мотивації під час навчання майбутнього психолога у закладі вищої освіти, структура професійної мотивації навчання. Експериментально досліджується проблема формування професійної мотивації майбутнього психолога під час навчання у закладі вищої освіти.

Ключові слова: мотив, професійна мотивація, професійне становлення, внутрішні і зовнішні мотиви навчання, майбутній психолог

Постановка проблеми. Реформування освіти, відтворення інтелектуального та духовного потенціалу народу, національне відродження, становлення державності і демократизації суспільства в Україні значною мірою залежить від того, наскільки ефективно у вищій школі формується професійний потенціал фахівців на основі їхнього формування ціннісного ставлення до професійної діяльності у процесі підготовки. Здобуття вищої освіти передбачає не стільки передачу знань, умінь і навичок від покоління до покоління, скільки формування професійного потенціалу фахівців. «Навчання через творчість, може бути надзвичайно корисним не стільки для підготовки людей до творчих професій... скільки для створення хорошої людини» (Маслоу, 2008). Зовнішні умови навколишньої дійсності розвиваються динамічно та формують у майбутнього психолога суперечливі погляди на вибір професійного становлення. Здобувачу освіти в таких складних рішеннях професійного самовизначення необхідна допомога з урахуванням систематичних досліджень з даної проблеми. В останні роки у педагогіці з'явилося багато досліджень, які вивчають професійну орієнтацію, вибір професії, професійну підготовку та адаптацію особистості в умовах сучасного суспільства. Поряд з цим зростає рівень відповідальності особистості за правильний вибір майбутньої професії. Виключення впливу стихійних чинників на вибір професії стає все більш необхідним завданням. Найбільш важливим є, щоб вибір професії здійснювався, саме, на основі системи цінностей людини, що не суперечать суспільним цінностям та інтересам суспільства. Істотний внесок у вирішенні цього завдання передбачає дослідження мотивації професійного вибору, а також вивчення впливу мотивів, особливостей вибору професії, ступеня задоволеності вибором, процесу прийняття своєї професії, формування активного ставлення до процесу професійного становлення майбутнього психолога.

Для оптимізації освітнього процесу і вдосконалення системи професійної орієнтації необхідно вивчення мотивації професійного вибору, а разом з тим і формування самої професійної мотивації тому, що ефективний розвиток професійної освіченості особистості можливий тільки при високому рівні її сформованості (Бакшаєва, 2006).

Дані дослідження є поясненням необхідності звернення до проблеми становлення професійної мотивації студентської молоді, і, перш за все, майбутніх психологів, через те, що саме в цій науковій галузі специфічним чином проявляються основні моменти взаємодії особистості та професії, де освітній процес набуває провідного значення.

Аналіз найвагоміших публікацій. Вивчення проблеми мотивації та мотивів поведінки і діяльності є одними з основних в педагогічній науці. Проблеми формування професійної мотивації присвячені праці дослідників (В. Асєєв, І. Васильєв, В. Віллонас, Є. Ільїн, В. Ковальов, О. Леонтєв, П. Якобсон, Дж. Аткинсон, Г. Холл, К. Мадсен, А. Маслоу, К. Левін, Х. Хенхаузен та інші). Аналізуючи роботи психологів, можна помітити, що мотивація досліджується головним чином у зв'язку з діяльністю (Л. Леонтєв, Л. Рубінштейн, В. Шадриков, К. Абульханова-Славська), із проблемами особистості (В. Асєєв, Л. Ботів, Л. Анциферова) і з установкою (Д. Узнадзе та його школа).

У загальному плані *мотив* – це те, що визначає, стимулює, спонукає людину до вчинення будь-якої дії. Серед мотивів можуть виступати ідеали, інтереси, переконання, соціальні установки. У загальнопсихологічному та педагогічному контексті мотивація є системою психологічно різнобічних стимулів, які зумовлюють поведінку і діяльність людини (Маслоу, 2008).

Під *мотивацією* (від лат. – рухаю, штовхаю) у загальній психології розуміють те, що спонукає діяльність людини, те, чому здійснюється така діяльність (Занюк, 2001). Однак зазначене поняття мотиву далеко не єдине.

Німецький психолог Х. Хенхаузен, який займався проблемою мотивів і під мотивацією розумів – потребу, спонукання, потяг, схильність, прагнення. Всі ці терміни, на його думку, вказують на «мінливу» спрямованість дії на певному спрямованому стані, які незалежно від їх неординарності завжди містять в собі ціннісний компонент,

який суб'єкт прагне досягти (Хекхаузен, 2005). В психологічній літературі мають місце й інші визначення мотиву людської поведінки, а саме:

- «мотив – те, що спонукає людину до діяльності і надає її діяльності осмисленості» (Гамезо, Домашенко, 2008);
- «мотив – це те, що належить самому суб'єкту поведінки, є його сталою особистісною властивістю, що зсередини спонукає до вчинення певних дій» (Немов, 2001);
- «мотив – це усвідомлена індивідом спонукка його дій та поведінки, осягнута через зіставлення предмета потреби (чи потягу, прагнення, бажання), емоційного або ефективного змісту переживання цієї потреби та очікуваного результату її задоволення» (Киричук О. В., Роменець В. А., Кириленко Т. С. та ін., 1999) тощо.

З приводу наявності різноманітних визначень поняття мотивації О. Леонтьєв зазначав, що під цим терміном у сучасній психології розуміють зовсім різні явища – інстинктивні імпульси, біологічні потяги й апетити, переживання, емоції, інтереси, бажання, а також життєві цілі й ідеали і, навіть, подразнення електричним струмом (Леонтьєв, 2004).

К. Левін, як спонукальну сили поведінки розглядав *наміри*, тим самим співвідносячи їх з мотивами та мотивацією. За його поглядом дію за наміром передбачає устремління людини в майбутнє, його припущення, осмисленість прийнятого рішення. У намір, тим самим, найбільш виражено проявляється сенс передбачуваних дій і вчинків, їх довільний характер (Льїн, 2000).

Отже, в даний час не можна визнати існування єдиного розуміння сутності мотиву. Серед основних трактувань можна виділити: мотив як предмет зовнішнього світу (А. Леонтьєв, 2004); мотив як спонукання (В. Ковальов, Х. Хенхаузен, 2005); мотив як стійка властивість особистості (В. Мерлін); мотив як потреба (Л. Божович, Л. Рубінштейн, В. Шадріков); мотив як намір (К. Левін) (Бакшаєва, 2006).

Тому виходячи з актуальності дослідження ми висуваємо **мету статті** – здійснити аналіз проблеми формування професійної мотивації майбутніх психологів у процесі підготовки.

Виклад основного матеріалу. Ефективність професійної підготовки майбутніх психологів безпосередньо залежить від ступеня сформованості у них ціннісного ставлення до майбутньої професійної діяльності. Адже навчання майбутньої професії протікає продуктивніше при наявності у особистості сильних, яскравих мотивів, що викликають бажання активно займатися саме цією діяльністю.

Ціннісне ставлення до професійної діяльності – інтегрована якість особистості, що спирається на професійну і моральну самосвідомість, значимість яких спонукає проявляти активність в оволодінні професійними знаннями, вміннями навичками.

Важливе місце в системі формування ціннісного ставлення до майбутньої професії у студентів-психологів займають мотиви та мотивація, створювані в процесі підготовки фахівців.

Під професійною мотивацією, стосовно освітньої діяльності майбутнього психолога у системі вищої освіти, розуміється сукупність факторів та процесів, що спонукають і направляють індивіда до вивчення майбутньої професійної діяльності. Ефективний розвиток професійної освіченості особистості можливий тільки при високому рівні формування професійної мотивації, яка і є внутрішньою детермінантою розвитку професіоналізму. У цьому контексті під *мотивацією професійної діяльності* розуміється усвідомлення предметів важливих потреб особистості (здобуття вищої освіти, професійного формування особистості тощо). Ці потреби задовольняються в процесі вирішення освітніх завдань та рухають до вивчення майбутньої професійної діяльності (Рудик, 2003). Продуктивність у освіті багато в чому залежить від уявлень майбутнього психолога про те, що за професією він вибрав і значущості її для суспільства.

У дослідженнях сучасності відсутня єдність у визначенні поняття *«мотивація»*. Представники фрейдизму і біхевіоризму стверджують, що індивід прагне до врівноваження своєї взаємодії з чужим соціальним середовищем (напруга). Усунення цієї напруги, відновлення врівноваженого стану є основною метою поведінки людини (Хекхаузен, 2005).

Представники іншого напрямку (А. Маслоу, Г. Олпорт) наполягають на моделі безперервного становлення, розвитку та вдосконалення особистості. Пошук постійної напруги, для них, є характерною рисою особистості. Саме ця напруга і рухає поведінкою людини (Маслоу, 2008).

Для розгляду проблеми формування ціннісного ставлення до професійної діяльності у процесі підготовки майбутніх психологів розглянемо структуру професійної мотивації. У структуру професійної мотивації освіти входять внутрішні і зовнішні мотиви суб'єктів навчання.

Мотив, сформований під впливом чинників, пов'язаних з навчальною діяльністю, є внутрішнім. *Внутрішня мотивація* (інтринсивна) являє собою конструкт, що описує такий тип детермінації діяльності, коли ініціюють та регулюють її чинники відбуваються зсередини особистості і всередині самої діяльності (Чирков, 1996, с. 117-118). Внутрішньо мотивована діяльність до навчання не має інших заохочень, крім самої активності, тому є самоціллю, і є не засобом для реалізації іншої мети. Вона відчувається суб'єктом діяльності як стан радості та задоволення від самого процесу освіти. До внутрішніх мотивів навчання майбутніх психологів у закладі вищої освіти (ЗВО) ми відносимо широкі пізнавальні мотиви та мотиви самоосвіти. Вони виникають в ході самостійної пізнавальної діяльності, орієнтовані на оволодіння новими знаннями, безперервну пізнавальну активність, ініціативу, прагнення до компетентності, самостійності, тим самим забезпечують здатність майбутніх психологів долати виникаючі труднощі у процесі навчання.

Мотив, сформований під впливом збудників, безпосередньо не пов'язаних з освітньою діяльністю, є зовнішнім. *Зовнішня мотивація* (екстринсивна) являє собою конструкт для опису причин прояви діяльності в тих ситуаціях, коли фактори, які її утворюють і регулюють, знаходяться поза суб'єкта діяльності і поза процесом діяльності (Чирков, 1996, с. 117-118). Мотив є зовнішнім, якщо головною причиною діяльності освіти стає отримання чого-небудь за межами самого процесу навчання. Зовнішні мотиви складають мотивацію заданого і стихійного навчання, засновану

на діях, які майбутньому психологу задали виконати, а результатом є виконавські дії. До зовнішніх мотивів ми відносимо навчально-пізнавальні мотиви закладу освіти, отримання стипендії, диплома, підпорядкування вимогам викладача, отримання похвали, визнання однокурсників тощо.

Отже, внутрішні мотиви навчання майбутніх психологів ЗВО ми відносимо до релевантних, зовнішні мотиви – до іррелевантних, перші мають, другі не мають прямого відношення до здобування професійних знань, умінь і навичок в процесі навчання. Релевантною, відповідної вибору професії психолога і задоволеності нею, є мотивація навчання, пов'язана з наявністю у здобувачів освіти безпосереднього інтересу до самих здобується професійних знань, умінь і навичок. Іррелевантні є мотивація, заснована на інших спонуканнях до отримання даної професії, що змушують майбутніх психологів здобувати відповідні знання, вміння і навички.

Для вивчення проблеми формування професійної мотивації майбутніх психологів було проведено дослідження на базі ЗВО в містах Чернігів і Київ та в Чернігівській, Полтавській, Житомирській, Одеській областях. Респондентами дослідження були 282 здобувача за рівнем освіти - бакалавр і магістр, які також мають різний досвід практичної роботи, серед яких 37% студентів початкових курсів, 22% майбутніх психологів зі стажем роботи від одного до двох років, 20% студентів-психологів з практичним досвідом роботи до чотирьох років та 21% респондентів, які мають стаж роботи більше чотирьох років. Вік респондентів складає від 18 до 26 років.

У дослідженні були використані методики: «Мотивація навчання здобувачів освіти педагогічного вузу» (С. Пакуліна, М. Овчинников), «Вивчення мотивів навчальної діяльності здобувачів освіти» (А. Реан, В. Якунін) (Немов, 2001). Аналіз отриманих результатів за методикою «Мотивація навчання здобувачів освіти педагогічного вузу» (С. Пакуліна, М. Овчинников), свідчить про те, що більшість майбутніх психологів (58 %) мають зовні мотивовані спонукання до навчання, які включають в себе зовнішні мотиви вступу в педагогічний ЗВО, а також вузькі навчально-пізнавальні мотиви. Інші здобувачі освіти (42%) мають внутрішньо вмотивовані стимули до освіти, які представлені в якості внутрішніх мотивів навчання в педагогічному ЗВО і широких пізнавальних мотивів.

Аналізуючи результати за окремими характеристиками мотивів, ми отримали, що головними мотивами, які сприяють вибору даної спеціальності, є: на першому місці – 73,05% (206 осіб) – бажання здобути вищу освіту, на другому – 57,8% (163 особи) - інтерес до професії, на третьому – 52,84% (149 осіб) – використання психолого-педагогічних знань для виховання своїх дітей. Графічно динаміка результатів мотивації щодо вибору професії у майбутніх психологів відображені на рис. 1.

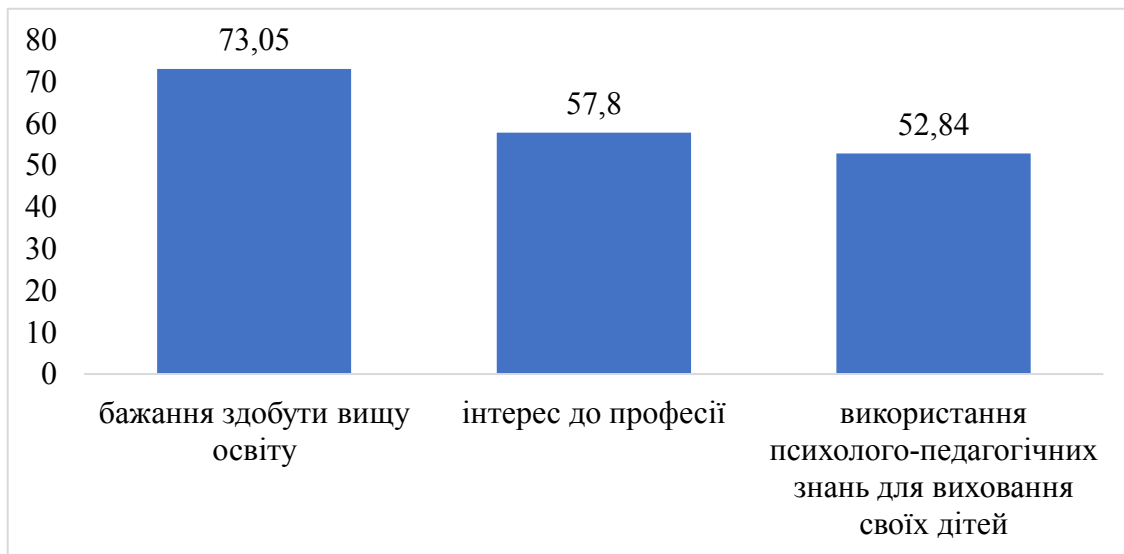

Рис. 1. Головні мотиви, які сприяють вибору спеціальності у майбутніх психологів

Найбільш значущими для майбутніх психологів у їх навчанні є: на першому місці – 76,95% (217 осіб) – не запускати вивчення професійних предметів; на другому – 73,05% (206 осіб) – набуття глибоких та міцних знань; на третьому – 69,86% (197 осіб) – успішно навчатися та здавати іспити на «добре» і «відмінно» (рис. 2).

На думку опитаних респондентів, отримання диплома дає можливість: на першому місці – 68,79% (194 осіб) – отримати цікаву роботу, на другому – 53,9% (152 особи) – самореалізуватися, на третьому – 48,94% (138 осіб) – самовдосконалюватися.

Отже, більшість опитаних здобувачів освіти вибрали мотиви, які виходять за межі освітньої діяльності; включають зовнішні орієнтації до процесу освіти, залежно від інших; припускають перевагу спрощеної дії освітнього процесу і слабку інтелектуальну гнучкість у освітній діяльності. Менша кількість опитаних майбутніх психологів вибрало мотиви, які мають на увазі високий інтерес до професії, придбання глибоких знань, самореалізацію, самовдосконалення; перевагу складних шляхів пошуку варіантів вирішення поставлених освітніх завдань.

Рис. 2 Найбільш значущі мотиви для майбутніх психологів у навчанні

Аналіз результатів, отриманих за методикою «Вивчення мотивів освітньої діяльності здобувачів освіти» (А. Реан, В. Якунін) графічно зображено на рис.3.

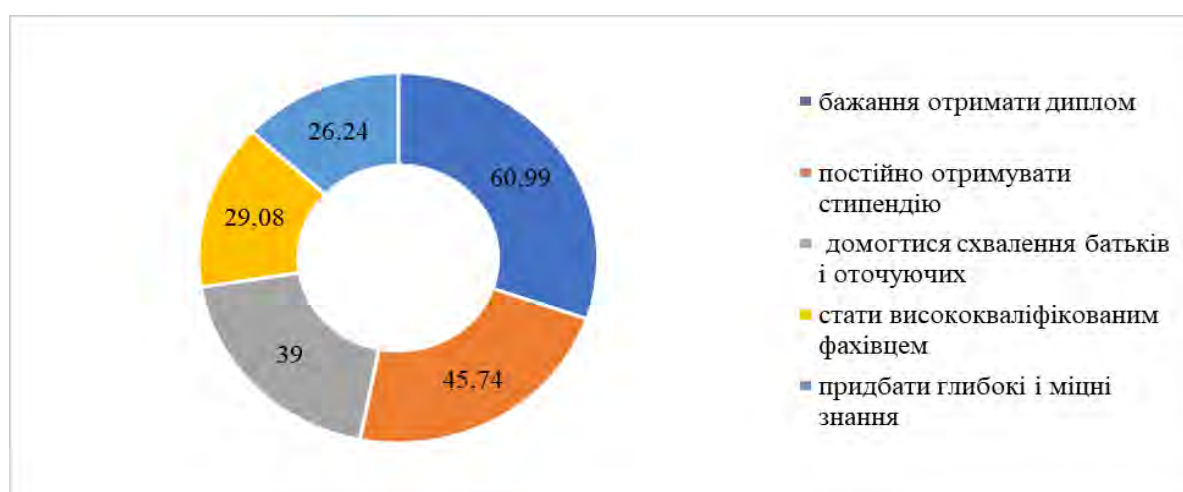

Рис. 3. Аналіз результатів, отриманих за методикою «Вивчення мотивів освітньої діяльності здобувачів освіти» (А. Реан, В. Якунін)

Аналіз результатів дослідження (рис.3) свідчить про те, що для майбутніх психологів досліджуваної групи, значущим мотивом є: бажання отримати диплом (60,99%, 172 особи); постійно отримувати стипендію (45,74%, 129 осіб); домогтися схвалення батьків і оточуючих (39,00%, 110 осіб); стати висококваліфікованим фахівцем (29,08%, 82 особи); придбати глибокі і міцні знання (26,24%, 74 особи).

Висновки та перспективи подальшої розробки теми. Отже, провідне місце у опитаних майбутніх психологів, за результатами цієї методики, займають також зовнішні мотиви освітнього процесу. Узагальнюючи дані за результатами двох методик, варто відзначити, що, для майбутніх психологів наявність домінуючого рівня зовнішніх мотивів є перешкодою на шляху становлення його як майбутнього компетентного професіонала своєї професії. Нерозвиненість значущості внутрішніх мотивів може виявитися головним чином причиною важкої адаптації до системи навчання у ЗВО, погану успішність і, як наслідок, ускладнює подальше професійне становлення особистості.

Отримані результати свідчать про необхідність реалізації цілеспрямованої розвиваючої роботи щодо мотивування майбутніх психологів на формування ціннісного ставлення до професійної діяльності у процесі підготовки. З цієї метою в подальшому необхідна розробка та реалізація програм, що орієнтують майбутніх психологів на формування ціннісного ставлення до професійної діяльності, а також формують потребу в освітній комунікації і враховують психолого-педагогічні особливості здобувачів освіти у процесі роботи з ними з розвитку професійної мотивації. Для ефективного розвитку ціннісного ставлення до професійної діяльності особистості майбутніх психологів, необхідно щоб уже на етапі професійної підготовки у ЗВО у майбутнього психолога була сформована особистість професіонала, переконаність у власній професійній придатності, у володінні творчим педагогічним потенціалом. Все це є необхідним для успішної діяльності студента як майбутнього фахівця.

Список використаних джерел

- Бакшаева, Н. А., Вербицкий, А. А. (2006). *Психология мотивации студентов*: учеб. пособ. Москва: Логос.
- Гамезо, М. В., Домашенко, И. А. (2008). *Атлас по психологии*: информ.-метод. пособие к курсу «Психология человека». 2-е изд., доп. и испр. Москва: Изд-во Рос. пед. агентства.

- Занюк, С. (2001). *Психология мотивации*. Киев: Ельга.
- Ильин, Е. П. (2000). *Мотивация и мотивы*. Санкт-Петербург: Питер.
- Киричук, О. В., Роменець, В. А. (Ред.). (1999). *Основы психологии*: підруч. для студ. вищ. закл. освіти. 4-е вид., стер. Київ: Либідь.
- Леонтьев, А. Н. (2004). *Деятельность. Сознание. Личность*: учеб. пособ. для студ. вузов. Москва: Смысл; Академия.
- Маслоу, А. (2008). *Мотивация и личность*. 3-е изд. Санкт-Петербург: Питер.
- Немов, Р. С. (2001). *Психология*: учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений (Кн.1: Общие основы психологии). 4-е изд. Москва: Владос: ИМПЭ.
- Рудик, П. А. (2003). *Мотивы поведения и деятельности*. Москва: Наука.
- Хекхаузен, Х. (2005). *Мотивация и деятельность*. Москва: Педагогика.
- Чирков, В. И. (1996). Самодетермінація і внутрішня мотивація поведінки людини. *Питання психології*, 3, 117-118.

References

- Bakshaeva, N. A., & Verbitckii, A. A. (2006). *Psikhologiya motivatsii studentov [Psychology of student motivation]*: ucheb. posob. Moskva: Logos [in Russian].
- Chyrkov, V. I. (1996). Samodeterminatsiia i vnutrishnia motyvatsiia povedinky liudyny [Self-determination and intrinsic motivation of human behavior]. *Pytannia psikhologii [Questions of psychology]*, 3, 117-118 [in Ukrainian].
- Gamezo, M. V., & Domashenko, I. A. (2008). *Atlas po psikhologii [Psychology Atlas]*: inform.-metod. posobie k kursu «Psikhologiya cheloveka». Moskva: Izd-vo Ros. ped. Agentstva [in Russian].
- Ilin, E. P. (2000). *Motivatciia i motivy [Motivation and motives]*. Sankt-Peterburg: Piter [in Russian].
- Khekkhauzen, Kh. (2005). *Motivatciia i deiatelnost [Motivation and activity]*. Moskva: Pedagogika [in Russian].
- Kyrychuk, O. V., Romenets, V. A. (Ed.). (1999). *Osnovy psikhologii [Fundamentals of psychology]*: pidruch. dlia stud. vyssh. zacl. osvity. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Leontev, A. N. (2004). *Deiatelnost. Soznanie. Lichnost [Activity. Consciousness. Personality]*: ucheb. posob. dlia stud. vuzov. Moskva: Smysl; Akademiia [in Russian].
- Maslou, A. (2008). *Motivatciia i lichnost [Motivation and personality]*. Sankt-Peterburg: Piter [in Russian].
- Nemov, R. S. (2001). *Psikhologiya [Psychology]*: ucheb. dlia stud. vyssh. ped. ucheb. zavedenii (Book 1: Obshchie osnovy psikhologii). Moskva: Vlados: IMPE [in Russian].
- Rudik, P. A. (2003). *Motivy povedeniia i deiatelnosti [Motives of behavior and activity]*. Moskva: Nauka [in Russian].
- Zaniuk, S. (2001). *Psikhologiya motivatsii [The psychology of motivation]*. Kiev: Elga [in Russian].

SHOLOKH O.

Institute of History, Ethnology and Law. OM Lazarevsky Chernihiv National Pedagogical University. TG Shevchenko

THE PROBLEM OF FORMATION OF PROFESSIONAL MOTIVATION OF FUTURE PSYCHOLOGISTS IN THE TRAINING PROCESS

The article considers theoretical approaches to the study of motivation during the training of future psychologists in higher education, the structure of professional motivation for learning. Emphasis is placed on the complexity of mastering the profession of a practical psychologist, which includes in addition to the acquisition of knowledge, practical skills and abilities, the implementation of important work on the formation of one's own personality.

The effectiveness of professional training of future psychologists directly depends on the degree of formation of their values to future professional activities. After all, the training of the future profession is more productive in the presence of strong, bright motives that arouse the desire to actively engage in this activity.

Values of professional activity - an integrated quality of personality, based on professional and moral self-awareness, the importance of which encourages activity in mastering professional knowledge, skills and abilities.

The appropriate level of professional training of the future psychologist is possible only under the condition of development and self-realization of his personality, activation of educational and cognitive activity of students-psychologists.

The problem of formation of professional motivation of the future psychologist during training in an institution of higher education is experimentally investigated.

Key words: *motive, professional motivation, professional formation, internal and external motives of training, future psychologist.*

Стаття надійшла до редакції 18.08.2020 р.